

РОЗУМНІСТЬ СТРОКІВ ЯК ЗАСАДА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

HOW TO PLANT A REASONABLE TIME CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE CRIMINAL PROCEDURAL CODE OF UKRAINE

Яворська О.М.,
студентка

Національного університету державної податкової служби України

Омельчук Л.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики*

Національного університету державної податкової служби України

Стаття присвячена дослідженню розумності строків як спеціальної засади кримінального провадження. Розглянуто вітчизняний та міжнародний підхід до визначення змісту критеріїв розумності строків. Звернено увагу на недосконалість правового механізму реалізації розумності строків у діючому КПК України та визначено можливі шляхи їх усунення.

Ключові слова: засада кримінального провадження, розумний строк, критерії розумності строків, досудове розслідування, судовий розгляд.

Статья посвящена исследованию разумности сроков как специальной основы уголовного производства. Рассмотрены отечественный и международный подходы к определению содержания критериев разумности сроков. Обращено внимание на несовершенство правового механизма реализации разумности сроков в действующем УПК Украины и определены возможные пути их устранения.

Ключевые слова: принцип уголовного судопроизводства, разумный срок, критерии разумности сроков, досудебное расследование, судебное разбирательство.

The article investigates reasonable time as the special principles of criminal proceedings. Considered domestic and international approach to determining the content criteria reasonable time. Attention is paid to the imperfection of the legal mechanism for implementing reasonable time in the current Code of Ukraine and identifies possible ways to address them.

Key words: principle of criminal proceedings, a reasonable time, the criteria for reasonable time, preliminary inquiry, trial.

Постановка проблеми. З набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 року (далі – КПК України) питання щодо визначення основних принципів функціонування кримінального судочинства зазнали реформування. Так, процесуальним проявом вищевказаних змін стала повна їх підміна засадами кримінального провадження, котрі включили в себе деякі принципи з попереднього кримінально-процесуального законодавства 1960 року, а також були доповнені новим змістом. Слід зазначити, що ці засади, у порівнянні з аналогічними за сутністю принципами Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року (далі КПК України 1960 р.), посіли окреме місце у системі КПК України – Главу 2 «Засади кримінального провадження». Новелами серед галузевих засад (принципів) кримінального провадження є: 1) повага до людської гідності; 2) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 3) таємниця спілкування; 4) невтручання у приватне життя; 5) недоторканність права власності; 6) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 7) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; 8) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; 9) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 10) диспозитивність; 11) розумність строків [2].

Виходячи з того, що в чинному КПК України не визначено чіткого поняття «засади (принципи) кримінального процесу», з цього питання існують три основні точки зору науковців:

1. Принципи (засади) кримінального процесу – це такі основоположні засади, які закріплено в законі (М.Л. Якуб, М.М. Михеєнко та ін.).

2. Принципи (засади) кримінального судочинства – це керівні ідеї та відправні начала, які закріплені в законі, а також ті, які не дістали такого закріплення в правових нормах, але впливають з них (П.І. Репешко та ін.).

3. Принципи (засади) кримінального процесу – це такі положення та керівні ідеї, які не потребують обов'язкового законодавчого закріплення та оформлення (В.М. Савицький, В.Т. Томін та інші).

Постановка завдання. Ознайомлення із базою правового регулювання розумних строків, визначення їх практичної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Одне з основних місць у переліку засад кримінального провадження посідає засада розумності строків. Особливість даної засади полягає в тому, що вона є однією з вищезазначених новел кримінального процесу, а отже, не була закріплена і не діяла за КПК України 1960 року. Не дивлячись на те, що в ст. 28 КПК України зазначено посилання на сутність поняття «розумність строків», чіткого визначення даного поняття нині у чин-

ному галузевому законодавстві України немає. Але правильна оцінка значення швидкості кримінального судочинства є однією з найважливіших передумов розробки й удосконалення кримінального процесуального законодавства, зміцнення законності в слідчій і судовій діяльності.

Тому питання щодо розумних строків є надзвичайно актуальними і обумовлюється двома основними причинами.

Першою із них є стабільне збільшення кількості звернень громадян України до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСЗПЛ) з приводу порушень вимог п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 року, за якими: кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя [1].

Україна займає третє місце за кількістю заяв, що перебувають на розгляді ЄСЗПЛ, після Росії та Італії. Для порівняння кількість заяв українців ЄСЗПЛ зросла від 8 400 у 1999 р. до 64 500 у 2011 р. Станом на 1 січня 2012 р. щодо України ним було прийнято 820 рішень, 82% з яких – щодо порушення права людини на справедливий суд, передбаченого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це один із найвищих показників серед інших європейських країн разом із Російською Федерацією та Туреччиною, щодо яких було прийнято відповідно 1212 та 2747 рішень, 63% та 45% з яких – щодо порушення права людини на справедливий суд [10].

Станом на 31 грудня 2013 року на розгляді Європейського суду було 13 тис. 284 заяви, подані проти України, що становить 13,3% від загальної кількості заяв у Суді (майже 100 тис.).

Протягом 2013 року Європейський суд загалом розглянув 10 тис. 330 заяв щодо України. При цьому лише 2% цих заяв визнані прийнятними, тобто такими, які можуть бути розглянуті по суті. Відповідно, 98% заяв було визнано неприйнятними або вилучено з реєстру справ.

Найбільша кількість заяв проти України, за якими в 2013 році були ухвалені рішення по суті, стосується системної проблеми невиконання (тривалого невиконання) рішень національних судів, є порушеннями частини першої статті 6 та статті 13 Конвенції, статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції [18].

Друга причина пов'язана із прийняттям КПК України, у якому вперше у вітчизняному криміналь-

ному процесуальному законодавстві однією із загальних процесуальних засад визначено «розумність строків» та процесуальні наслідки їх порушення.

У юридичній літературі дослідженню поняття та критеріїв розумності строків провадження у кримінальних справах присвячена достатня увага. Суттєві аспекти дослідження окремих проблем розглядалися у працях Ю.П. Аленіна, С.О. Голунського, М.М. Гродзінського, А.П. Гуляєва, В.П. Даневського, А.Я. Дубинського, В.Т. Маляренка, Г.В. Юркової, Л.В. Юрченко та інших [16].

На сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства вітчизняний законодавець сам ототожнює розумність строків як засади кримінального провадження з принципами кримінального судочинства. Так, ч. 1 розд. IV Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Указом Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006, передбачає, що судочинство має ґрунтуватися на системі загальних принципів, до числа яких відноситься і принцип розумності строків провадження, що зобов'язує суд вирішувати справи без невинуватих зволікань та уникати поспішності, що завдає шкоди справедливому судочинству. Питання щодо розумних строків в цьому Указі піднімається уже не вперше [3].

Аналогічно положенням п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод розумність строків провадження у кримінальних справах визначається і у ст. 28 діючого КПК України, де передбачено, що «розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень». Але на законодавчому рівні чіткого тлумачення поняття розумного строку не існує, наявне лише посилання на критерії для його визначення у кримінальному провадженні. Для прикладу, на мові міжнародних документів розумний строк кримінальної процесуальної дії – це той строк, який забезпечує надійний захист законних інтересів потерпілої сторони, інтересів правосуддя, а також забезпечує підозрюваному, обвинуваченому (підсудному) і засудженому реальну можливість використати усі передбачені законом засоби захисту від обвинувачення [15, с. 308].

З метою забезпечення дієвого механізму дотримання розумності строків в КПК України прописано наступні критерії розумності строку:

1. Складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, стосовно яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо (п. 1 ч. 3 ст. 28 КПК України).

Як зазначає В. Богунов, складність процесу згідно з напрацьованими правовими позиціями ЄСЗПЛ може бути зумовлена як фактичними обставинами справи, так і різними правовими аспектами, пов'язаними зі справою опосередковано. Досить ве-

лике значення суд надає характеру фактичних даних, що підлягають установленню, кількості учасників процесу (обвинувачених, свідків), зокрема вступу в процес нових осіб, долученню до справи інших справ, міжнародному характеру процесу. ЄСЗПЛ може взяти до уваги і юридичну складність провадження, зумовлену, наприклад, необхідністю застосування нормативно-правового акта, який нещодавно набув чинності [6, с.4].

2. Поведінка учасників кримінального провадження (п. 2 ч. 3 ст. 28 КПК України). Відповідно до міжнародних стандартів, поведінка заявників становить об'єктивну обставину, що не ставиться у провину Державі-відповідачу і враховується, щоб визначити, чи є перевищення розумного строку п. 1 ст. 6». (Wiesinger, 57) [8, с.464].

Разом з тим, стаття 6 Конвенції не вимагає активної співпраці зацікавлених осіб з судовою владою (Dobbertin, 43, Eckle, 82), не слід також в принципі дорікати особу, яка притягується до відповідальності, за наведення перед суддями, що зобов'язані провести судовий розгляд, із свого досє обставини, які він розцінює як такі, що спростовують обвинувачення, і вимагати від суддів проведення експертиз (Reinhardt et Slimane-Kald, 99), а той факт, що заявники використали усі форми оскарження, які їм надає законодавство які затягнули судовий розгляд, не повинен ставитися їм у провину (Reinhardt et Slimane-Kaid, 99) [8, с. 480-481].

3. Спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень (п. 3 ч. 3 ст. 28 КПК України).

ЄСЗПЛ неодноразово нагадує, що стаття 6 п. 1 Конвенції зобов'язує Договірні Держави організувати свої правові системи таким чином, щоб суди могли виконувати кожну з вимог, включаючи обов'язок вирішити справу в розумний строк». (Buchholz, 51) [8, с. 463].

До відстрочень, що виникають з вини держави, суд відносить перенесення слухань у зв'язку зі збиранням доказів (стороною, яка представляє державу), затримкою через передання справи у зв'язку з доведенням рішення суду до відома обвинуваченого, підготовкою й розглядом апеляцій, а також відстроченням, що виникає з вини судової канцелярії чи інших адміністративних органів. Навіть відсутність достатньої кількості суддів для розгляду нагромаджених справ не може слугувати виправданням збільшенню строків їх розгляду [6, с. 4].

Також у КПК України зазначений механізм оскарження недотримання розумних строків, яким передбачена можливість підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого оскаржити до прокурора вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування.

Для порівняння, Європейська комісія з прав людини та ЄСЗПЛ, вирішуючи, чи виконано вимогу щодо розумного строку, бере до уваги такі фактори, як складність справи, підхід властей до її розгляду, особливі обставини, що можуть, виправдати продовження процесу її розгляду. Разом з тим, в одній із справ, ЄСЗПЛ відхилив аргументи стосовно того,

що брак персоналу та загальні адміністративні проблеми є достатнім виправданням недотримання критерію розумного строку. Він не визначив час або період, який вважається необхідним і справедливим часом для розгляду справи у суді, оскільки це залежить від її складності, від діяльності та поведінки усіх учасників кримінального провадження [15, с. 309].

Необхідність наявності у арсеналі України дієвого механізму оскарження недотримання розумних строків обумовлена міжнародними стандартами кримінального провадження та практикою ЄСЗПЛ. ЄСЗПЛ неодноразово констатував порушення права на ефективний засіб юридичного захисту в контексті неможливості оскарження недотримання розумних строків провадження (Рішення «Кудла проти Польщі» [11], Рішення «Меріт проти України» [12], Рішення «Вергельський проти України» [13] та ін.) Наприклад, У Рішенні «Вергельський проти України» ЄСПЛ повторив, що стаття 13 гарантує наявність ефективного засобу юридичного захисту у відповідному національному органі у зв'язку зі скаргою на порушення вимоги пункту 1 статті 6 стосовно розгляду справи упродовж розумного строку. ЄСЗПЛ послався на свій висновок у справі Меріта про відсутність ефективного і доступного засобу юридичного захисту, передбаченого національним законодавством стосовно скарг, пов'язаних із тривалістю кримінального провадження [13]. Можливість оскарження недотримання розумних строків у досудовому провадженні є одним із засобів сприяння оперативності досудового провадження та досягнення такого завдання кримінального провадження, як забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування.

Отже, дбати про розумні строки мають саме такі суб'єкти кримінального провадження, як прокурор, слідчий суддя чи суд, бо вони здійснюють нагляд і контроль за досудовою діяльністю або ж самі ведуть судові провадження. Але у тому випадку, коли заінтересовані учасники (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий) вважатимуть, що здійснення кримінального провадження може бути закінчене у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені законом, вони матимуть право звернутися до прокурора, слідчого судді, суду з клопотанням про скорочення максимальних строків провадження.

Аналізуючи норми щодо розумності строків, можна дійти висновку, що закон розраховує на високу моральність і порядність суб'єктів кримінального провадження. Це стосується як органів, що здійснюють провадження, так і осіб, які беруть у ньому участь. В Україні відсутні ефективні засоби захисту при порушенні строків розслідування та розгляду кримінального провадження. Тому «процесуальний строк», сам по собі, формально встановлений законом, але ніколи не буде «розумним». Він набуває цієї якості лише за умови забезпечення балансу законних публічних і особистих інтересів в умовах конкретного кримінального процесуального провадження в демократичній і правовій державі [19].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що ст. 28 КПК України, яка закріплює розумність строків як засаду кримінального провадження, відповідає і за змістом, і за критеріями ст. 6 Європейської Конвенції з прав людини та практиці ЄСЗПЛ. Багато країн вже мають відповідні засоби правового захисту щодо скарг осіб на нерозумну тривалість судового розгляду в сенсі визначення цього терміну статтею 6 Конвенції. Так, з метою приведення внутрішнього законодавства у відповідність до вимог Конвенції в Італії діє закон, ухвалений 24 березня 2001 року, який запроваджує правовий засіб вирішення спору щодо «розумної» тривалості судового розгляду на національному рівні. На виконання рішень ЄСЗПЛ відповідні закони також прийняті в Хорватії, Словацькій Республіці тощо. Законопроекти з зазначених питань розробляються також у Португалії та Фінляндії [16].

Що ж до України, то питання механізму захисту права особи на досудовому розслідуванні, судовому розгляді та виконанні рішення суду протягом розумного строку не врегульоване чинним національним законодавством на належному рівні (попри те, що нове процесуальне законодавство містить такий термін, як «розумний строк» та його критерії). Це призводить до обмеження прав осіб, щодо яких досудове слідство провадиться нерозумно довго або справи яких нерозумно довго знаходяться або знаходилися на розгляді у суді, або на користь яких були винесені судові рішення, які залишаються невиконаними або тривалість виконання цих рішень була нерозумною.

Такий стан речей, в свою чергу, сприяє винесенню рішень ЄСЗПЛ, у яких констатується порушення Україною положень Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Перспективними є подальше дослідження, розробка та впровадження механізмів реального забезпечення розумності

строків у кримінальному провадженні. Саме тому з метою виконання державою своїх зобов'язань за Конвенцією та забезпечення ефективного захисту прав осіб за скаргами на тривалість відповідного провадження і, відповідно, для зменшення кількості скарг, поданих до ЄСЗПЛ проти України, Національним бюро у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини Міністерства юстиції України із залученням провідних юристів – фахівців у галузі захисту прав людини, представників судової гілки влади було розроблено проект Закону України «Про захист права особи на досудове провадження, судовий розгляд та виконання рішення суду протягом розумного строку». Відповідно, прийняття цього проекту Закону дозволить усунути неузгодженість чинного законодавства України з положеннями Конвенції про захист прав і основних свобод людини, що не тільки буде відповідати проголошеному конституційному принципу верховенства права, але й дозволить у майбутньому, в разі визнання Європейським судом з прав людини ефективності правового засобу захисту, запровадженого цим законопроектом, уникати констатації Європейським судом з прав людини порушення Україною статей 6 та 13 Конвенції про захист прав і основних свобод людини [14].

Вважаємо, що необхідно переглянути спосіб законодавчого закріплення поняття «розумних строків». Мова йде про необхідність ґрунтовного визначення хоча б самого визначення поняття розумного строку, прийняття Верховною Радою України вищевказаного Закону України чи Закону України під назвою «Про порядок захисту права особи на судовий розгляд протягом розумного строку», котрий переслідував аналогічну мету та був запропонований на розгляд Міністерством юстиції України ще у 2004 році, але не отримав належної підтримки [4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – сайт Верховної Ради України – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/law/show/995_004.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року [Електронний ресурс]. – сайт Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006 [Електронний ресурс]. – сайт Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права особи на досудове провадження, розгляд справи судовим органом або виконавче провадження протягом розумного строку: Проект Закону України від 28.01.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1148.2062.0>.
5. Банчук О.А. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства / О.А. Банчук, Р.О. Куйбіда – К., 2005.
6. Богунов В. Процессуальное ускорение / В. Богунов. // Закон і бізнес – № 4 (1043) – 21.01 – 27.01.2012 – С. 1, 4.
7. Гловлюк І. В. Оскарження недотримання розумних строків у досудовому провадженні / І.В. Гловлюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corp-iguvd.lg.ua/d130501.html>.
8. Де Сальвіа М. Прецеденти Європейського Суду по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / М. Де Сальва. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 1072 с.
9. Засади кримінального процесу / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://prigovorsuda.info/yuridisheskie_referati/339-zasadi-kriminalnogo-procesu.html.
10. Нарушения, признанные Европейским Судом по правам человека в результате рассмотрения жалоб в 1959–2011 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://european-court.eu/uploads/Statistika_Evropeyskogo_Suda_24.pdf.
11. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Кудла проти Польщі». Комюніке Секретаря Суду [Електронний ресурс]. – офіційний сайт Європейського Суду з прав людини // Режим доступу : <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=327>.
12. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Меріт проти України» від 30.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uazakon.com/document/fpart75/idx75217.htm>.

13. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Вергельський проти України» від 12.03.2009 р. [Електронний ресурс]. – // Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1079.5749.0>, п. 125-126.
14. Романюк А.Б. Вимога дотримання розумних строків у кримінальному судочинстві України як прояв дії принципу процесуальної економії / А.Б. Романюк, І.М. Канюка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://piv.at.ua/vypusk2/Visnyk_2012_2/Romanjuk_A-Kanyuka_I.pdf.
15. Рожнова В.В. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина) / В.В. Рожнова – К., 2012 – 398 с.
16. Строки у кримінальному процесі України в контексті Європейських стандартів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mydisser.com/en/avtoref/view/2556.html>.
17. Судовий розгляд в розумні строки: мрії чи реальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kapitalizator.com/sudovyy-rozhlyad-v-rozumni-stroky-mriyi-chy-realnist>.
18. Україна в лідерах за кількістю заяв, поданих в ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.comments.ua/politics/220705-ukraina-v-liderah-za-kilkisty-zayav.html>.
19. Чурікова І.В. Щодо реалізації засад розумності строків у кримінальному процесі / І.В. Чурікова // Форум права. – 2013. – С. 1163–1167.